

Hans Anten

De contemporaine kritiek op Menno ter Braaks *Hampton Court*

Voor Leo Mosheuvél

1 Inleiding*

In de geschiedenis van de romankunst in Nederland tussen de twee wereldoorlogen kan 1931 een opmerkelijk markeringspunt genoemd worden. In dat jaar verschenen romans van een nieuwe generatie schrijvers die alle min of meer braken met de toen vigerende conventies van het idealistisch-realistische proza. In de voorafgaande jaren hadden ‘onze officieele Jongeren’¹ vooral getheoretiseerd over het proza dat alternatieven moest bieden voor het populaire ‘huiskamerrealisme’ uit de school van Robbers en de impressionistische beschrijvingskunst van bijvoorbeeld Querido en Arij Prins. Van deze jongeren was weliswaar proza verschenen, maar dat bestond hoofdzakelijk uit werk van ‘de korte baan’: schetsen, short stories en novellen.² Het is te begrijpen dat het uitblijven van het ‘nieuwe proza’ in romanvorm ongeduld en irritatie opriep: ‘Iedere jongere wéét zoo precies hoe het moet en niet moet, en is direct bereid het ons uitgebreid te vertellen, vooral bij het werk van anderen’ merkt Du Perron op in een interview uit 1930; het uitblijven van ‘werkelijke resultaten’ wijt hij met name aan het vele theoretiseren en essayeren.³ Israël Querido voegt zijn jongere collega's toe: ‘leuter niet. Schrijf dan dit *nieuwe proza*’, en voor een van hen is deze aansporing: ‘Nogmaals, sterke, stoere, spiritueele, groote en hevige Marsman, kom er mee voor den dag en zeg niet: wacht, we willen... wacht, we zullen... we willen... we zullen... we willen... we zullen!’⁴ Zonder nu het effect van dit soort provocaties te willen overschatten, kan men constateren dat de jongeren in 1931 met romans voor de dag kwamen; er verschijnen dan ‘werkelijke boeken’ zoals Herman Robbers het uitdrukt.⁵ Albert Helman publiceert zijn omvangrijke roman *De stille plantage* en A. den Doolaard *De druivenplukkers*; als romancier debu

teren Menno ter Braak met *Hampton Court*, Constant van Wessems met *Lessen in charleston* en Theun de Vries met *Rembrandt*. Bovendien verschijnt in 1931

*Voor hun kritische reacties op een eerdere versie van dit artikel ben ik dank verschuldigd aan L.H. Mosheuvél, Dieuwke van der Poel, Fabian R.W. Stolk en C.W. van de Watering.

¹H[erman] R[obbers], ‘[Recensie van Menno ter Braak, *Hampton Court*]’. In: *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 41 (1931), II, p. 435. Met de benaming ‘jongeren’ worden in dit artikel bedoeld degenen die omstreeks de eewisseling geboren werden en publiceerden in *De vrije bladen*.

²Zie: H. Anten, “‘Niets wordt beschreven, alles is er’”; Nijhoff, Du Perron en Constant van Wessems “Bijleveld-bundel””. In: *Traditie en vernieuwing; opstellen aangeboden aan A.L. Sötemann*. Utrecht-Antwerpen 1985, p. 206.

³G.H. 's-Gravesande, ‘E. du Perron over proza, poëzie, critiek’. In: *Den gulden winckel* 29 (1930), p. 108. Ook in: E. du Perron, *Verzameld werk*, Deel II. Amsterdam 1955, p.193.

⁴Israël Querido, ‘Voor de jongeren’. In: *Nu* 2 (1929), p. 289-298. De citaten op p. 290 en p. 298.

⁵H[erman] R[obbers], o.c., p. 435.

Marsmans roman-in-afleringen 'Vera' in *De vrije bladen*.

Omdat Ter Braak door vriend en vijand werd beschouwd als primus inter pares, als dé woordvoerder van een jonge generatie, waren de verwachtingen ongetwijfeld het hoogst gespannen ten aanzien van Ter Braaks romandebuut. *HC* kwam in oktober bij Nijgh en Van Ditmar uit, nadat eerder dat jaar de essaybundels *De absolute film*, *Afscheid van domineesland* en *Man tegen man* waren verschenen. In dit artikel doe ik verslag van een documentair receptie-onderzoek van de contemporaine reacties op *HC*. De vele kritieken en commentaren, die nagenoeg alle richtingen van het sterk verzuilde literaire leven tijdens het interbellum vertegenwoordigen, geven in al hun verscheidenheid inzicht in de opvattingen die anno 1931 over de roman als genre over een breed front door de critici werden aangehangen of bestreden. Eerst bespreek ik de positieve reacties (paragraaf 2), daarna de negatieve ontvangst, achtereenvolgens in de nietlevensbeschouwelijke (3.1) en de levensbeschouwelijke kritiek. De laatstgenoemde, meest omvangrijke categorie bevat de respons van humanistische (3.2), katholieke (3.3) en protestantse (3.4) critici.

2 Positieve reacties

Van de achttien bestudeerde besprekingen zijn slechts twee korte recensies overwegend positief. Alleen al het grote aantal recensies met een volstrekt afwijzende en veroordelende teneur maakt duidelijk dat Ter Braak met *HC* inging tegen de traditionele romanconcepties. Opvallend is de bijval die het boek krijgt vanuit een wat onverwachte hoek, nl. van de realistische romancier Herman Robbers. Hij heeft, anders dan de meesten - zoals nog zal worden aangetoond -, oog voor de intellectuele ontwikkelingsgang en het uiteindelijk verworven inzicht van de hoofdpersoon Andreas Laan: deze 'ondergaat een geestelijke evolutie en bereikt ontwijfelbaar een nieuwe levensfase'. Vandaar dat Robbers *HC* nadrukkelijk als een 'roman' wil betitelen, al zegt hij niet te weten of Ter Braak zelf *HC* een roman noemt. Robbers spreekt het vermoeden uit dat 'op vele jongens- en meisjeskamers' de roman op weerstand zal stuiten. Ofschoon over de door Robbers veronderstelde reacties uit deze lokaties waarschijnlijk weinig met zekerheid te zeggen valt, worden kwalificaties als ultra-cynisch, liefdeloos,

⁶Ibidem, p. 435-436.

‘dubbel-overgehaald modern en karakteristiek na-oorlogsch’ in ieder geval wèl gebruikt door zijn collega-recensenten om Ter Braak en de personages uit *HC* te typeren. Robbers distantieert zich van dergelijke uitspraken door enerzijds het verschil tussen zijn generatie en die van Ter Braak te relativieren: Emants, de jonge Coenen, de jonge Couperus, de jonge De Meester, Van Oudshoorn, Nescio, Van Genderen Stort: ‘Ook die allen kenden de leegheden des levens en de ontstellende zelfontdekkingen.’ Anderzijds benadrukt hij een mijns inziens essentieel onderscheid: ‘t Verschil met die vroegere tijden zit hierin, dat er toen veel meer getobd werd dan (openbaarlijk!) tegenwoordig. De “Jongeren” en hun helden houden zich groot. Ze zijn om de bliksem geen “zwakkelingen”!’⁶

[p. 127]

De tweede uitzondering is de recensent van *Propria cures*. Ook hij heeft veel waardering voor de roman van de voormalige redacteur van dit studentenblad. Zonder morele waardeoordelen wordt de intrige adequaat weergegeven, -voor Ter Braak reden om Du Perron te schrijven dat hij verbaasd is ‘iemand te vinden, die tenminste *zag*, waar het om ging’.⁷ De lof betreft de psychologische diepgang, de strekking, de suggestieve sobere stijl en de geloofwaardigheid van de hoofdpersoon: ‘Andreas is een heel levende figuur, een modern mensch, die ons allen zeer na staat.’ Ofschoon de recensent vindt dat de helderheid van de compositie eronder lijdt, komt die geloofwaardigheid volgens hem met name tot stand doordat de lezer uitgebreid kennis maakt met de gedachten van Andreas.⁸ Het positieve oordeel over juist dit aspect - de concentratie op de gedachtenwereld van de hoofdpersoon -, staat haaks op dat van nagenoeg alle andere critici.

Alvorens aandacht te besteden aan de negatieve reacties, dient nog vermeld te worden dat van de ‘vrienden’ alleen Du Perron en Greshoff, in tegenstelling tot Slauerhoff, van mening zijn dat *HC* een roman van ‘het goede soort’ is. Jammer genoeg heeft Du Perron geen gevolg gegeven aan zijn voornemen *HC* te bespreken.⁹ Maar uit de briefwisseling met Ter Braak kan worden afgeleid dat hij waarde hecht aan het anti-realistische karakter van de roman. Ook al vindt hij Ter Braaks tweede roman *Dr Dumay verliest...* (1933) bijna twee keer zo goed als *HC*, de beroerde kant ervan is dat dat boek (*Dumay*) zo'n ‘Hollandsche roman’ is: ‘de vlotte flauwekul “naar de realiteit”, die noodig is om “gelijkend” te zijn, en die men in een roman juist zoo

⁷ Menno ter Braak/E. du Perron, *Briefwisseling 1930-1940*, Deel I. Amsterdam 1962, p.144.

⁸B.W. [Recensie van Menno ter Braak, *Hampton Court*]. In: *Propria cures* 31 oktober 1931.

⁹*Briefwisseling* I, p. 93.

¹⁰Ibidem, p. 271. Zie ook E. du Perron, *Brieven*, Deel III. Amsterdam 1978, p. 78, 141,175 en 396.

¹¹E. du Perron, ‘Nederlandse literatuur’. In: *Die Sammlung*. [bloemlezing]. Amsterdam 1983, p. 117-118.

¹²*Briefwisseling* I, p. 333.

goed vermijden kan, komt hier véél meer voor dan in *H.C.*; en in dit eene opzicht alleen zou ik *H.C.* haast prefereren.¹⁰ De reserve die Du Perron, naast alle sympathie óók ten aanzien van beide romans heeft, komt duidelijker dan in zijn correspondentie met Ter Braak aan het licht in het overzichtsartikel uit 1934 over de moderne Nederlandse literatuur dat hij voor het emigrantentijdschrift *Die Sammlung* schrijft. Na te hebben vastgesteld dat het proza van heden dat werkelijk iets betekent, buitengewoon weinig voorstelt, noemt hij de romans van Ter Braak intelligente maar beperkte romanpogingen, waarvan *HC* de schrijver het best vertegenwoordigt. Ter Braak is de scherpzinnigste essayist van zijn generatie, aldus Du Perron, en de eerlijkheid die hem kenmerkt ‘spreekt overtuigend uit zijn essays, terwijl zijn romans daar afbreuk aan doen’.¹¹

Aan de mededeling van Ter Braak aan Du Perron dat Greshoff *HC* ‘zeer positief’ preferert, maar *Dumay* ‘beter’ vindt¹², is nauwelijks een zinnige conclusie

[p. 128]

te verbinden.¹³ Uit een voordracht voor de Vlaamse radio over ‘het nieuwe Nederlandse proza’ blijkt dat Greshoff de accenten anders legt dan Du Perron, wanneer hij zegt dat het niet zonder reden is dat de kritiek de roman een teveel aan intellectualiteit, een tekort aan warmte, en ‘brutale menselijkheid’ heeft verweten. Voor Greshoff ontleent de roman zijn belang vooral aan zijn representativiteit als tijdsbeeld, waarvoor hij precies dat ‘ietwat te intellectuele’ kenmerkend acht: ‘dit boek is misschien juist daardoor meer dan eenig ander een duurzaam document van een tijdperk en een niet onbelangrijk deel der jeugd die daarin leeft.’¹⁴

¹³Het lijkt me dan ook voorbarig om Greshoff op grond van alleen deze uitspraak binnen het zgn. modernistische circuit te situeren, zoals Fokkema en Ibsch doen. Zie Douwe Fokkema en Elrud Ibsch, *Het modernisme in de Europese letterkunde*, Amsterdam 1984, p. 265.

¹⁴Jan Greshoff, ‘Het Nederlandsche proza in 15 minuten’. In: *Den Gulden winckel* 31(1932), p. 137-138. Beperkter is de representativiteit voor G. Colmjon die *HC* (negatief) bespreekt omdat in de roman ‘de geestesgesteldheid der tien of twaalf auteurs die men in ons land bij voorkeur “de jongeren” noemt’ scherp weerspiegeld wordt. ([Recensie van Menno ter Braak, *Hampton Court*]). In: *De litteraire gids* 23 oktober 1931.)

3.1 Slauerhoff en Van Vriesland

Men kan zich voorstellen dat de bespreking van Slauerhoff in de *Nieuwe Arnhemsche courant*¹⁵ Ter Braak onaangenaam heeft getroffen. Om zijn standpunt te verduidelijken, vergelijkt Slauerhoff *HC* uitgerekend met het werk van Alie van Wijhe-Smeding, dat Ter Braak meer dan eens in de scherpste bewoordingen had gelaakt, onder andere voor de AVRO-microfoon. In die radiorede, in 1931 afgedrukt in het februari-nummer van *De stem*, diskwalificeert Ter Braak mevrouw Smedings roman *De domineesvrouw van Blankenheim* (1930) als een typisch staaltje ‘provinciale retoriek’ vanwege de pose, de clichés, het effectbejag en de ‘culturele

¹⁵J. Slauerhoff, ‘[Recensie van Menno ter Braak, *Hampton Court*]’. In: *Nieuwe Arnhemsche courant* 31 oktober 1931.

¹⁶Menno ter Braak, ‘Alie van Wijhe-Smeding. Provincialisme en retoriek’. In: *De stem* 11 (1931), p. 62-75. (Niet opgenomen in het *Verzameld werk*).

achterlijkheid'.¹⁶ Slauerhoff onderkent weliswaar dat Ter Braak en Alie Smeding eikaars antipoden zijn.- 'Het werk van Ter Braak is keurig banaal. Dat van Alie Smeding is banaal banaal' -, maar hij verkiest de roman van de schrijfster op grond van 'het leven in haar werk, al is het dan soms bête'. Dat 'leven' ontbeert *HC* voor Slauerhoff: 'het warme leven' ontbreekt geheel, er komen geen 'mensen' in voor; vandaar ook dat voor hem *HC* 'als kunstwerk' doodgeboren is.

Slauerhoffs constatering dat in *HC* geen 'mensen' voorkomen is interessant vanwege het standpunt dat deze uitspraak impliceert ten aanzien van het genre roman in het algemeen en de personages in het bijzonder. Slauerhoffs tweeledige motivering geeft de teneur aan van alle negatieve kritieken. In de eerste plaats wijst Slauerhoff het af dat Ter Braak zijn stof niet voldoende heeft geobjectiveerd door 'zelfstandige' personages te scheppen. De afstand tussen de schrijver en zijn personages is te klein, en dat werkt remmend op het creatieve vermogen: 'De twee hoofdpersonen [Andreas Laan en Van Haften] zijn splitsingen van een karakter, dat wel aan den schrijver zelf moet behooren.' Hetzelfde tekort

[p. 129]

signaleert Van Vriesland in zijn bespreking in de *N.R.C.*¹⁷: wat *HC* vooral mist is 'de natuurlijke bescheidenheid van den schepper, zich achteraf niet weer te mengen in het leven dat hij eenmaal aan zijn gestalten gegeven heeft'. In de herziene versie van zijn recensies van *HC* en *Dumay* voor *Onderzoek en vertoog* geeft Van Vriesland aan wat hij bedoelt met het ontbreken van 'bescheidenheid'. Het 'hoofdbezwaar' tegen *HC* is 'de afwezigheid van afstand, projectie, transpositie tussen des schrijvers mentaliteit en de door hem verbeelde personen, die daardoor psychologisch niet tot leven kwamen en ongedifferentieerd, bedacht en geconstrueerd aandeden. Achter elke figuur bleef Menno ter Braak te zichtbaar'.¹⁸ Het is deze visie die in veel latere commentaren terugkeert. Ik geef drie voorbeelden. Dat Ter Braak als romanschrijver gedoemd was te mislukken komt, volgens W.L.M.E. van Leeuwen, doordat hij mensenkennis en objectiviteit mist om gestalte te geven aan andere mensen: de romancier faalt 'in de schepping van andere personen dan het eigen Ik'. De conclusie is *dus* dat Ter Braaks toekomst stellig niet ligt in de roman, maar in het essay.¹⁹ Gerard Knuvelde is dezelfde mening toegedaan, althans in zijn *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde*: 'Ter Braak miste te enen

¹⁷[Victor E. van Vriesland]. '[Recensie van Menno ter Braak, *Hampton Court*]'. In: *N.R.C.* 29 oktober 1931. Ten onrechte schrijft Ter Braak deze anonieme bespreking toe aan Henrik Scholte. Zie: *Briefwisseling* I, p. 143-144.

¹⁸Victor E. van Vriesland, 'Menno ter Braak's zelfprojecties'. In: Victor E. van Vriesland, *Onderzoek en vertoog; verzameld kritisch en essayistisch proza*. Deel I. Amsterdam 1958, p. 229-248. Het citaat op p. 235.

¹⁹W.L.M.E. van Leeuwen, *Drift en bezinning*, Amsterdam 1936, p. 161-162.

²⁰Gerard Knuvelde, *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde*. 's Hertogenbosch 1964², p. 125.

²¹Francis Bulhof, *Over Politicus zonder partij van Menno ter Braak*. Amsterdam 1980, p. 45.

male de zin voor objectiviteit en de mensenkennis om in dit genre [de roman] te slagen.’²⁰ (Knuvelders eerste reactie komt aan de orde in paragraaf 3.3.) Voor Francis Bulhof zijn Laan en Van Haaften eerder tegenpolen in Ter Braaks persoonlijkheid ‘dan zelfstandige romanfiguren of in hun eigen recht gelaten denkers’.²¹

Slauerhoffs tweede bedenking tegen *HC* heeft betrekking op de intrige en de strekking. Hij reduceert het handelingsverloop tot enkele gebeurtenissen die tot niets leiden, en de essentie van het hele boek ligt voor hem in deze zin uit *HC*: ‘Die doelloosheid hield hem [Andreas Laan] bezig, hij trachtte er een soort wetmatigheid uit te distilleren.’ Welnu, voor een roman is dit gegeven te mager. De schrijver mag zichzelf met dergelijke gedachtenconstructies bezig hebben gehouden, maar ‘is het daarom noodzakelijk dat hij ons, de lezers, die misschien nog wèl aan een of ander doel of gevoel doen, bezig houdt? Immers neen?’ Dezelfde vraag en hetzelfde antwoord, maar dan voorzien van moraliserend commentaar, worden geformuleerd door de critici die vanuit een levensbeschouwelijke optiek de staf breken over *HC*.

3.2 Donker, Coster en De stem

De verhouding leven - literatuur staat vanzelfsprekend centraal in de kritieken die levensbeschouwelijk zijn gericht. Vanuit een humanistisch georiënteerde

[p. 130]

literaturopvatting wordt *HC* door Anthonie Donker en Dirk Coster in *De stem* getoetst aan voornamelijk ethisch-morele normen, en te licht bevonden. Donker en Coster wijzen *HC* af omdat de mentaliteit waarvan de roman volgens hen getuigt niet deugt.

Donker karakteriseert *HC* als ‘de geschiedenis van een constant nulpunt’ omdat de hoofdpersoon zijn *levensinzicht* niet weet om te zetten in *levenskunst*: ‘Andreas’ wijsheid, aan het eind van het boek, is lam, hij kan er niet mee lopen, hij kan er niet mee leven. Hij heeft den sleutel gevonden, maar hij draait hem den verkeerden kant uit en daarom gaat de deur naar het leven niet open.’²² Bijna alle commentaren bevatten dit soort diskwalificaties. Nijhoff bijvoorbeeld besluit zijn bespreking in *De gids* met op te merken dat het boek eindigt op het moment dat het had moeten beginnen: ‘De gehele inhoud had als een biecht aan de etende arbeider verhaald kunnen zijn; hetgeen echter uit deze ontmoeting zou zijn voortgekomen, als Andreas zich met het leven had willen inlaten, had het boek van onze tijd kunnen

²²Anthonie Donker, ‘De geschiedenis van een constant nulpunt’. In: *De stem* 11 (1931), p. 1161-1166. Het citaat op p. 1162.

²³M. Nijhoff, ‘Kroniek der Nederlandsche letteren’. In: *De gids* 96 (1932), dl 1, p. 284. Ook in: M. Nijhoff, *Verzameld werk; kritisch, verhalend en nagelaten proza*. Deel II.Z. pl., 1961, p. 708.

²⁴Anthonie Donker, o.c., p. 1165.

²⁵N.a.v. Costers *Verzameld proza* (Arnhem 1925) memoriseert Nijhoff de uitspraak ‘Wat Dirk Coster schrijft, gelooft het halve land’. Ook Nijhoffs voor Coster onaardige omkering ‘Wat het halve land gelooft, schrijft Dirk Coster’ is een indicatie voor de populariteit van de humanistische ideeën. (M. Nijhoff, *Verzameld werk; kritisch, verhalend en nagelaten proza*. Deel I, p. 440). Zie ook J. Greshoff en J. de Vries, *Geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde*. Arnhem [1925], p. 336: ‘Als verschijning, juist in onze dagen, is Coster gelijk gezegd, van zeer groot belang. En men kan werkelijk niet genoeg aandacht aan hem en zijn werk besteden. Hij is een eerlijke geest en prachtige nobele ziel, die ondergaat een hartstochtelijk zoeken naar levensopenbaringen, welke buiten een kerk niet te vinden zijn.’

worden.²³

Donkers tweede bezwaar tegen een personage als Andreas Laan betreft zijn ‘onvolledigheid’; volgens een mimetische kijk op romanpersonages lijkt hij te weinig op een mens: ‘Hij is zóó eenzijdig, haast enkel denkleven, intellect dat hij een vreemdsoortig wezen lijkt, als iemand die enkel lever of enkel maag zou zijn.’ Laans onvermogen daadwerkelijk aan het leven deel te nemen en het intellectualisme dat zijn gevoel verminkt, zijn er debet aan dat hij als mens, ‘als menselijke probleemstelling ten opzichte van het leven’ voor een roman niet belangrijk genoeg is.²⁴

Naast het ‘nihilisme’ van Laan is het de cynische levenshouding van zijn mentor Van Haaften die fel bekritiseerd wordt. Dat Donker, voormalig medewerker aan *De vrije bladen*, het ethische standpunt van *De stem* tot het zijne heeft gemaakt, blijkt onder andere uit zijn mening over Van Haaften.

In zijn begin 1931 gehouden rede ‘Waarheen gaan wij?...’ had *Stem*-redacteur Coster het failliet van de humanitaire idealen, waarvoor in de eerste jaren na de wereldoorlog velen warm liepen,²⁵ toegeschreven aan het ‘verraad der jeugd’. De ‘trionfante dierlijkheid’ die volgens Coster van de jeugd bezit heeft genomen, uit zich in onverschilligheid voor en verachting van ‘hogere’ levenswaar

[p. 131]

den. Zoals in levensbeschouwelijke kring vaak gebeurde, gebruikt Coster de term ‘nieuwe zakelijkheid’ om daarmee de mentaliteit aan te geven die spreekt uit ‘dat koude gedachtelooze triomfante leven van tempo en gezond vleesch dat de dood reeds in zich draagt’.²⁶ Wanneer *HC* in de kritiek wordt gepresenteerd als een nieuw-zakelijke roman,²⁷ gebeurt dat vanwege de geesteshouding die Laan en Van Haaften, als representanten van het soort ‘moderne’ jeugd waar Coster over sprak, heten uit te dragen.

De figuur van Van Haaften kenmerkt zich door nog iets anders dan meedogenloze waarheidsdrift, aldus Donker, ‘er is ook iets in van het sinds den oorlog bij een jongere generatie in Europa opgetreden en nog om zich heengrijpend vandalisme, een vernielzucht van geestelijke waarden, die precies parallel loopt met de mentaliteit van den motorvlegel die zijn knalpot openzet in de Zondagsstilte van een dorp; er is ook iets in van de brutaliserende “flinkheid” van het kranige negatielef, het bête en zeer embêtante plezier van zich “shocking” te weten, de studentikooze brooddronkenheid die de weelde der geestelijke vrijheid niet dragen kan’.²⁸ Donker geeft

²⁶Dirk Coster, *Waarheen gaan wij?...; rede, gehouden bij het 10-jarig bestaan van ‘De stem’*. Arnhem 1931, p. 13.

²⁷Bijvoorbeeld Roel Houwink, ‘Oude romantiek en nieuwe zakelijkheid’. In: *Den gulden winkel* 30 (1931), p. 239-240. Zie ook: J.A. Rispsens, *Richtingen en figuren in de Nederlandsche letterkunde na 1880*. Kampen [1938], hoofdstuk VI.

²⁸Anthonie Donker. o.c., p. 1163-1164.

²⁹W.A.P. Smit, ‘Menno ter Braak en zijn eerste roman’. In: *Opwaartsche wegen* 10 (1932-1933), p. 68.

³⁰*De stem* 11 (1931), p. 363-373, 461-473, 605-620. Het negende hoofdstuk ‘Eline’s gezicht’ verscheen in *De vrije bladen* 8 (1931), p. 133-140, 165-174.

geen voorbeelden, maar ongetwijfeld zal hij zich gestoten hebben aan een passage als die waarin Van Haaften Christus met zijn hemelse Vader laat telefoneren in de hof van Gethsemane. Voor de redactie van de *N.R.C.* is de betreffende passage kennelijk zo aanstootgevend dat ze de lezer ervan op de hoogte stelt dat ze de door Van Vriesland geciteerde tekst gedeeltelijk gesupprimeerd heeft. Overigens had Van Vriesland eerder in zijn bespreking duidelijk gemaakt hoe hij over een personage als Van Haaften dacht door hem te beschrijven als een ‘woetbiesinikus van het slag, dat men in z'n studentenjaren met den verwaten kop onder een koudwaterkraan gehouden zou hebben’.

Ook W.A.P. Smit meent in zijn voordracht over *HC* voor de Bandoengse Volksuniversiteit zijn gehoor in bescherming te moeten nemen door ‘in dezen kring’ geen voorbeelden te geven van Van Haaftens cynisme. Smit beperkt zich ertoe te zeggen dat Ter Braaks haat jegens het traditionele in Van Haaften is opgevoerd tot ‘een barbaarsche geestelijke vernielzucht’.²⁹

Ik keer terug naar *De stem*, immers in dit tijdschrift verschenen in 1931 de eerste drie hoofdstukken van *HC*.³⁰ Op het eerste gezicht kan het verwondering wekken dat Coster in 1933 *HC* uiterst negatief beoordeelt, terwijl hij een gedeelte van de roman goed genoeg vond om in zijn tijdschrift te publiceren. Costers kritiek op *HC* (en *Dumay*) komt overeen met de bezwaren van Donker: andermaal wordt de aandacht gevestigd op wat het voornaamste gebrek van de uitgebeelde werkelijkheid is: ‘een totale onmacht om te leven, om tot eenig mensch

[p. 132]

in een warme en echte verhouding te staan.’ De hoop op een plaatsje ‘in het klassieke panthéon der demonische of ironische scribenten’ is volgens Coster de enige reden geweest voor het schrijven van deze romans.³¹ Voor een deel is Costers tournure te verklaren uit het feit dat in de eerste drie hoofdstukken Van Haaften niet voorkomt. In een brief uit 1932 aan Van Leeuwen is het met name dit personage waarover Coster zijn gal uitspuwt: ‘En dan Hampton Court, wat een boek is dat! Het zou een verschrikkelijk boek zijn, als 't niet zo onnozel was. Die Van Haaften, als Geist der stets verneint, omdat hij op iemands... ouders durft schelden. Dat noemt Ter Braak een geestelijke heldendaad!’ Na *HC* getypeerd te hebben als ‘het ziekteproces van een wonderlijk-verachterde puberteit’ krijgt Van Leeuwen, die een relatief waardierend artikel over Ter Braak naar *De*

³¹Dirk Coster, ‘Merkwaardigs uit de tijdschriften; twee romans, en een waar woord’. In: *De stem* 13 (1933), p. 777.

³²Dirk Coster, *Verzamelde werken; brieven 1931-1949*. Leiden 1961, p. 43. Het door Coster geretourneerde artikel vormt het eerste hoofdstuk van W.L.M.E. van Leeuwen, *Drie vrienden*. Utrecht 1947.

³³Menno ter Braak, *De Propria Curesartikelen 1923-1925*. Met een inleiding van Carel Peeters. 's-Gravenhage 1978, p. 152.

³⁴De doorslaggevende, zo niet enige reden voor het afstaan van een deel van *HC* aan *De stem* zal gelegen zijn in het feit dat dit tijdschrift Ter Braak in staat stelde werk van omvang te publiceren. Zie ook: *Briefwisseling I*, p. 92.

³⁵Carel Peeters, ‘De jonge Ter Braak, kuituur, politiek en Propria Cures’. In: *Tirade* 18 (1974), nr. 193/194, p. 28.

³⁶Menno ter Braak, *Verzamelde werk*. Deel 3. Amsterdam 1980, p. 534.

stem had gezonden, van Coster de volgende waarschuwing: ‘U laadt wel een grote intellectuele verantwoordelijkheid op U, als U het zieke en zelfs giftige in deze figuur als behartenswaardige wijsheid importeerde, vooral tegenover jongeren.’³² In dezelfde brief noemt Coster Ter Braak ‘een man die aan de ene helft rot-rijp is, aan de andere kant hardgroen onrijp’. Uiteraard is niet alleen Van Haften verantwoordelijk voor het venijn in de hier geciteerde uitspraken; eerder lijkt daarvoor de literaire situatie in aanmerking te komen waarin Coster zich in 1932-1933 bevindt. Du Perrons bekende finale afrekening *Uren met Dirk Coster*, in de eerste jaargang van *Forum* gepubliceerd, vormt het voor Coster tragische sluitstuk van een door velen gevoerde langdurige campagne, waaraan ook Ter Braak deelnam.

Evenals veel van zijn generatiegenoten had Ter Braak zich aanvankelijk positief tegenover Coster opgesteld, zoals zijn eerste bespreking uit 1924 van Costers bloemlezing *Nieuwe geluiden in Propria cures* aantoonde. Coster noemt hij daar een ‘geniaal essayist’ en zijn inleiding wordt als een ‘meesterstuk’ gekwalificeerd.³³ Vanaf 1927 werkt Ter Braak regelmatig mee aan *De stem*. Alhoewel de rol van *De stem* als ‘papierbron’ voor Ter Braak niet onderschat mag worden,³⁴ kunnen minder pragmatische overwegingen ter verklaring van het publiceren in dit tijdschrift worden aangedragen. Zo wijst Carel Peeters op de verwantschap tussen Costers naastenliefde en de ‘menselijkheid’ van het vrijzinnig protestants milieu waarin Ter Braak opgroeide.³⁵ Ter Braak zelf erkent in een terugblik ‘de schuldige dupe’ te zijn geweest van Coster, schuldig ‘omdat ik hiervoor niet de heer Coster, maar mijn eigen neiging tot de costeriaanse liefhebberij verantwoordelijk stel’.³⁶ De essays van Ter Braak in *De stem* laten evenwel zien dat

[p. 133]

hij zich distantieert van Costers idealistische levensbeschouwing en ethischdidactische opvattingen over literatuur en kritiek.³⁷ De katalyserende invloed van Du Perron, met wie Ter Braak in het najaar van 1930 kennismaat, is waarneembaar in de aanvallen op Coster die hij na 1930 schrijft. Die stukken zijn niet alleen scherper gesteld, maar vooral direkter en opener dan voorheen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit *Démasqué der schoonheid* waarin de essentie van Costers literatuuropvatting reeds in de eerste paragraaf wordt geattaqueerd: ‘De these, dat de kunst de deugd, de zedelijkheid, het Goede moet bevorderen, of dat zij schone objecten moet kiezen om aan haar verheven roeping te kunnen voldoen, wordt

³⁷Zie daarvoor uitvoerig: Paul de Wispelaere, ‘Ter Braak en *De stem*’. In: *Menno ter Braak; een verzameling artikelen onder redactie van Sjoerd van Faassen*. 's-Gravenhage 1978, p. 109-115.

³⁸*Verzameld werk 2*, p. 568.

³⁹*Ibidem*, p. 596-613.

⁴⁰Dirk Coster, *Verzamelde werken; brieven 1931-1949*, p. 43; cursivering van mij.

⁴¹*Ibidem*, p. 40.

alleen nog in geestelijke achterbuurten gehoord.’³⁸ In dit essay, eveneens in de eerste jaargang van *Forum* verschenen, figureert Coster als de personificatie van het door Ter Braak verafschuwde type van de estheet die als ‘objektief’ criticus pretendeert onfeilbaar te oordelen.³⁹ Geen wonder dat Coster in de eerder aangehaalde brief aan Van Leeuwen stelt dat Ter Braak goed begonnen is, maar daarna door karakterzwakten in de war is geraakt, ‘zodat zijn laatste werk Het Démasqué, zienderogen is ontwaard in een verwaand onleesbaar gezeur van iemand die eigenlijk helemaal niet meer weet *waar het heen gaat*’.⁴⁰ Coster wenst *Forum* dan ook niet meer te ontvangen, aan Donker schrijft hij: ‘Iedere dag op straat zie je gemeenheid en vuil, [...] waarom zal ik de faits et gestes van deze verdwaasde hondsvodden in mijn kamer halen?’⁴¹ Wanneer men Costers uitspraken over *HC* beziet in het licht van de hier globaal geschetste polemische context, lijkt het waarschijnlijk dat zijn uiteindelijke negatieve oordeel mede daardoor zal zijn bepaald.

3.3 De katholieken

Een gemeenschappelijk kenmerk van de meeste levensbeschouwelijk georiënteerde literatuuropvattingen is de eis dat literatuur dienstbaar moet zijn aan ‘hogere’ waarden. Uiteraard zijn die waarden religieus bepaald in een literatuurconceptie die in het teken staat van de katholieke of een protestantse geloofsovertuiging. Een gezaghebbend criticus uit het katholieke kamp is Anton van Duinkerken, redacteur van *De gemeenschap* en *De tijd*. In zijn bespreking van *HC* voor *De tijd*⁴² expliciteert Van Duinkerken zijn kritische normen nauwelijks. Om die zichtbaar te maken en de uitspraken over *HC* daardoor te verduidelijken, is het nodig enkele aspecten van zijn literaturopvatting en kritische praktijk te belichten.

Ter Braaks roman is geschreven voor de ‘unhappy few’, zo meent Van Duinkerken. ‘Dit verhaal heeft tot hoofdpersoon Andreas Laan, die aan het begin

[p. 134]

van het boek een moeilijk omschrijfbaar onvastheid in zichzelf ontdekt en die aan het eind van het boek deze onvastheid verwisselt voor een moeilijk omschrijfbaar cynisme. Verder gebeurt er niets met hem.’ Door de intrige op deze rudimentaire wijze samen te vatten, kan Van Duinkerken de onbelangrijkheid van de roman - een ‘vertelsel, dat niets om het lijf heeft’ -,

⁴²Anton van Duinkerken, ‘Van Hampton Court naar Kortrijk’. In: *De tijd* 11 november 1931. De citaten zijn uit: Anton van Duinkerken, *Verzamelde geschriften*. Deel II. Utrecht-Antwerpen 1962, p. 159-162.

⁴³H. Marsman, “‘Der Weg zurück’”. Korte aantekeningen over nieuwe Hollandsche romankunst.’ In: *De nieuwe eeuw* 772 (9 juni 1932), p. 1163-1164.

⁴⁴*Briefwisseling* I, p. 41-42. Zie ook: Douwe Fokkema en Elrud Ibsch, o.c., hoofdstuk 10.

⁴⁵Anton van Duinkerken, *Verzamelde geschriften*. Deel II, p. 260-261.

onderstrepen. Wie zich nu interesseert voor een dergelijk boek 'moet ongelukkig zijn, zich vervelen, geplaagd worden door moderne zeden'. Van Duinkerken erkent dat Ter Braak kan schrijven, maar het 'romanschrijversvlees' dat nodig is om 'een goed verhaal te verzinnen' waarin 'helden' optreden, dat mist hij.

De criteria op grond waarvan Van Duinkerken *HC* beoordeelt, worden bepaald door een realistische poetica waarin de maatstaf van de katholieke levensovertuiging de meer artistiek-literaire normen domineert. Naar aanleiding van Marsmans aanval op het 'provincialisme' in de romankunst van met name Antoon Coolen,⁴³ formuleert Van Duinkerken een onderscheid dat verhelderend is voor zijn standpunt. De in tal van opzichten aan *HC* verwante roman *Een voorbereiding* (1927) van Du Perron⁴⁴ acht hij een mislukking, Coolens *De goede moordenaar* (1931) daarentegen een in zijn soort geslaagde roman. Het 'eenvoudige natuurtalent' Coolen is een representant van het zgn. primaire kunstenaarschap, hetgeen betekent dat deze auteur romans schrijft overeenkomstig de eisen die Van Duinkerken aan het genre stelt: 'De roman dient het verhaal te zijn van verbeelde gebeurtenissen. Vermogen tot vertellen en vermogen tot beelden zijn voor het schrijven van een verhaal de allereerste vereisten.' Op het eerste plan staan 'verhaal van handelingen', beelding en ontroeringskracht, en deze facetten ontbreken in *Een voorbereiding*. Du Perron vertegenwoordigt het zgn. secundaire kunstenaarschap omdat hij vrijwel uitsluitend teert op wat Van Duinkerken noemt de 'hulpvermogens', dat wil zeggen 'biezondere intellectuele, psychologische en stilistische hoedanigheden, die de auteur bij zijn eigenlijke arbeid ten goede komen'. Het gevolg daarvan is dat Du Perron in *Een voorbereiding* ernstig te kort schiet: 'Deze man kan niet boeiend vertellen. Hij kan geen mens "beelden".'⁴⁵ Ongetwijfeld hoort de romancier Ter Braak eveneens thuis in Van Duinkerkens tweede categorie.

Als gezegd is de katholieke levensbeschouwing een dominante factor in Van Duinkerkens waardebeoordeling van literatuur. Het zijn niet alleen artistieke gebreken waardoor *HC* een roman voor de unhappy few wordt genoemd. Getoetst aan het zgn. levenscriterium moet het oordeel negatief uitvallen over een roman waarin de hoofdpersoon blijft steken in het stadium van 'ongaar cynisme' en 'onvruchtbare zelfbeschouwing'. 'Een held is hij, wiens leven

“meegeleefd” kan worden door den lezer, omdat het waarlijk levenswaardig is.’ Het is inderdaad een kwestie van ‘levenswaardering, voorafgaand aan alle romankunst’ dat Andreas Laan, Dr Dumay en Charles de Blécourt geen ‘helden’ zijn en kapitein Jas uit Herman de Mans roman *Een stoombootje in den mist* (1933), die het leven

[p. 135]

neemt zoals het is ‘zonder te piekeren’, wèl.⁴⁶ Coolens *Kinderen van ons volk* (1928) karakteriseert Van Duinkerken als een katholieke roman vanwege de ‘hartelike en onbevangen openheid van de schrijver voor het gehele bewegende leven’.⁴⁷ De levensaanvaarding in Coolens werk ontbreekt te enen male in *De dood van Angèle Degroux* (1933). Met deze roman heeft Marsman Van Duinkerken bitter teleurgesteld omdat niets is overgebleven van de eens zo ‘sterke, levenskrachte en wilsvaste dichter’. Als mens en als schrijver toont Marsman hier zijn ‘poverste zwakheid’ door in De Blécourt een willoze zwakkeling als hoofdpersoon op te voeren. Deze zwakheid, zo stelt Van Duinkerken, had in deze vorm nooit beleden mogen worden, omdat geen enkel deel van het publiek recht kan hebben op de erkenning van zulk een ‘uiterste gebrek aan levensdurf’. In verband met *HC* is het nog relevant dat Van Duinkerken het afwijst dat De Blécourt na de breuk met Angèle tot de conclusie komt ‘dat eenzaam blijven het enige is en alle zoeken naar een verbinding met mensen een zwakte en een verraad’.⁴⁸ Eenzaamheidsverlangen is echter geen katholiek verlangen: ‘Eenzaam blijven is nooit en voor niemand het enige, dat erop zit. Men moet met tweeën zijn omwille van de vruchtbaarheid, ook naar de geest. [...] Het is niet mogelijk, heldendom te vertonen zonder enigerlei buitenwereld.’⁴⁹ Als laatste voorbeeld van het doorslaggevend belang van het levenscriterium kan Van Duinkerken standpunt ten opzichte van *Forum* dienen, zoals hij dat in 1933 in *De gemeenschap* formuleert. Van Duinkerken distantieert zich in het polemische artikel ‘Forum of areopaag?’ nadrukkelijk van Jan Engelmans waarderende uitlatingen over *Forum* in *De nieuwe eeuw*, door te wijzen op ‘ongezonde’ bijdragen ‘wier beginselen over de levenskunst, wanneer zij juist waren, alle leven voor altijd onmogelijk zouden maken’. Tegenover de als puriteins en protestants gekarakteriseerde geesteshouding van *Forum* stelt Van Duinkerken het ‘voluntaristisch vitalisme’ van het katholicisme: ‘Anti-puriteinsch als het is, stimuleert het alle levenskansen. Voluntaristisch als het is, geeft het

⁴⁶Anton van Duinkerken, ‘Kroniek der Nederlandsche letteren; menschen op de boekenplanken.’ In: *De gids* 98 (1934), dl I, p. 390-391.

⁴⁷Anton van Duinkerken, ‘Een katholieke roman’. In: *De gemeenschap* 5 (1929), p. 103.

⁴⁸H. Marsman, *De dood van Angèle Degroux*. Amsterdam 1963⁵, p. 138.

⁴⁹Anton van Duinkerken, *Verzamelde geschriften*. Deel II, p. 265-266.

⁵⁰Anton van Duinkerken, ‘Forum of areopaag?’ In: *De gemeenschap* 9 (1933), p. 482-490. Voor een uitgebreide bespreking van Anton van Duinkerken’s literatuuroppvatting zie men: Harry Scholten, *Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap*. Baarn 1978.

⁵¹Jos. Panhuijsen, ‘De pathetische roman’. In: *Boekzaal der geheele wereld* 1932, nr. 1, p.5.

richting en leiding aan alle levensvermogens.’⁵⁰

Het oordeel van andere katholieke critici voegt weinig toe aan het tot dusver geschetste beeld van de levensbeschouwelijke kritiek op *HC*. Zo is ‘het meest met spanning verwachte boek van het seizoen’ ook voor Jos. Panhuijsen een teleurstelling vanwege de ‘moderne’, onrijpe en cynische wijze waarop de hoofdpersoon met het leven omgaat.⁵¹ Opvallend is wel de weinig genuanceerde, agressieve terminologie waarmee Albert Helman en Gerard Knuvelder hun afkeer van *HC* en Ter Braak kenbaar maken.

De meeste aandacht besteedt Helman aan een aspect dat hij met nadruk als ‘slecht’ wil signaleren ‘omdat er mogelijk mensen zullen zijn, die juist dit zul-

[p. 136]

len aanzien voor een “nieuwe uiting” en voor een literaire aanwinst. Het is de volslagen liefdeloosheid van alle mensen uit dit boek, en het gebrek aan eerbied van den schrijver voor iedere levensuiting die in zijn oogen “gewoon” is’. Omdat de personages, evenals de auteur,⁵² blijven steken in mentale onvolwassenheid, worden ze geen mensen van ‘vlees en bloed’; ze zijn, aldus Helman ‘aan het eind van het boek precies even ver als aan het begin; ze hebben niets anders gedaan dan een paar honderd bladzijden lang zwakzinnig geredeneerd en elkander bedonderd. Ze gebruiken hun vrouwen liefdeloos en hartstochteloos’. Aan het slot van zijn ‘moreele strafexpeditie’⁵³ stelt Helman Ter Braak de eerste de beste romanschrijvende juffrouw ten voorbeeld ‘voor de vervaardiging van minder mummie-achtige kletsmeiers, als die welke zich in zijn fantsielooze “Hampton Court” onledig houden’.⁵⁴ In Helmans moreel-pragmatische literatuuropvatting staat de verheffende functie centraal: de ware taak van alle kunst is de katharsis, ‘de zuivering door schoonheid’.⁵⁵ Het zal inmiddels duidelijk zijn dat voor Helman en veel andere recensenten *HC* de lezer niet veel verder brengt op weg naar een zedelijk hoger plan.

De reactie van Knuvelder in *Roeping*, katholiek ‘maandschrift voor verdieping van leven en cultuur’, heeft meer weg van een scheldkanonnade aan het adres van Ter Braak dan van een recensie van een roman. Al in de eerste alinea kenschetst Knuvelder *HC* als ‘het armetierig gewauwel van *de meest typiese bourgeois* die op dit ogenblik in Holland rondloopt’. Wie nog mocht twijfelen of Ter Braak een genie dan wel een geestelijke oplichter is, zullen door deze roman de ogen worden geopend. Ter adstructie van

⁵²Vergelijk ook wat G. Colmjon opmerkt: ‘Dit boek is een verhaal over een student door een student, al heeft de auteur zijn promotie al achter de rug.’ (*De litteraire gids* 23 oktober 1931).

⁵³*Briefwisseling* I, p. 144.

⁵⁴Albert Helman, ‘Het tweekoppig monster’. In: *De groene Amsterdamer* 24 oktober 1931.

⁵⁵Albert Helman, *Wij en de literatuur*. Utrecht 1931, p. 88. Vergelijk Helman n.a.v. Marsmans *De dood van Angèle Degroux*: ‘Wij vragen groote belevingen, groote gestalten, grootheid in goeden of kwaden zin, maar onalledaagsche proporties en onalledaagsche belevingen’, kortom ‘het menselijke, volbloedige heldendom.’ (‘Zij die steeds verliezen’. In: *De groene Amsterdamer* 17 februari 1934).

⁵⁶Gerard Knuvelder, ‘Nieuwe oogst’. In: *Roeping* 10 (1931-1932), p. 212-214. De stelling dat een morele kritiek hoogst immoreel kan zijn lijkt me van toepassing op Knuvelders bespreking. Zie: Anton van Duinkerken, *Roefbouw*. Tilburg 1929, p.,79.

deze stelling richt Knuveler zijn aandacht op de personages: ze zijn ‘leeg, voos, onbenullig’ enzovoort, en ze verbeelden zich, door hun ‘volstrekke imbeciliteit’, dat ze zich boven hun medemensen verheffen. De rest van de kritiek bestaat uit opmerkingen over de persoonlijkheid van de schrijver, waarvan de essentie is dat Ter Braak een hart heeft, maar in bevroren toestand; dat Ter Braak hersens heeft, maar ze niet gebruikt. Knuveler besluit zijn bespreking met de constatering dat de schrijver een rationalist van de minderwaardigste soort is, ‘hij schreef dan ook een boek dat slechts twee kwaliteiten perfect bezit: het is volkomen oppervlakkig en het is volkomen afstotend van mentaliteit. Maar de legende van een belangrijke persoonlijkheid ter Braak heeft hij zelf (tijdig?) ontmaskerd’.⁵⁶ De felle reactie van *Roepings* hoofdredacteur op Ter Braak zal mede zijn ingegeven door de maat-

[p. 137]

schappijvisie die toen in dit tijdschrift werd uitgedragen, bijvoorbeeld in de beginselverklaring van jaargang 1932/1933. Daar analyseert Knuveler de economische, sociale en culturele crisis, waarvoor hij onder andere het liberalisme, het kapitalisme en het rationalisme aansprakelijk stelt.⁵⁷ Kwalificaties als ‘bourgeois’ en ‘rationalist’ duiden erop dat voor Knuveler Ter Braak ook een maatschappelijk kwaad vertegenwoordigt dat bestreden dient te worden.

⁵⁷Gerard Knuveler, ‘Chaos of orde’. In: *Roeping* 11 (1932-1933), p. 1-20.

3.4 Smit

Het spreekt haast vanzelf dat ook van protestantse zijde *HC* wordt afgewezen. De levensbeschouwing die de roman uitdrukt is van een ‘modern mensch, die zich los heeft gemaakt van alle openbaringsgeloof’, aldus Smit in zijn eerder genoemde lezing (zie noot 29). Het is dan ook niet deze stellingname waardoor Smit zich onderscheidt. Twee zaken vallen op. In de eerste plaats besteedt hij als enige relatief veel aandacht aan Ter Braaks *Het carnaval der burgers* uit 1930, om vervolgens het eindstadium in Laans ontwikkeling te interpreteren met behulp van begrippen die in het essay centraal staan. Ter Braak zelf heeft in *Politicus zonder partij* (1934) aangegeven dat de gelijkenis van ‘burger’ en ‘dichter’ uit *Het carnaval der burgers*, in *HC* in de vorm van fictie ‘als een gebeurtenis van zuiver persoonlijke aard’ is uitgewerkt.⁵⁸ Geheel overeenkomstig de ‘carnavalsmoraal’ eindigt Laan volgens Smit als een beginnend carnavalsmoralist, m.a.w. hij beseft dat het leven een compromis inhoudt tussen de twee polen

⁵⁸Verzameld werk 3, p. 58.

⁵⁹W.A.P. Smit, o.c., p. 69. Ook Van Leeuwen interpreteert in zijn door Coster geweigerde essay over Ter Braak *HC* als de strijd in Andreas Laan tussen ‘dichter’ en ‘burger’. (*Drie vrienden*, Zeist-Antwerpen 1963, p. 24-27).

⁶⁰Ibidem, p. 64-65. Zie ook: Jacob Hiegentlich, ‘De jongeren schrijven romans’. In: *De nieuwe gids* 47 (1932), p. 408.

verstarring ('burger') en verbeelding ('dichter'). Ter Braak 'heeft nogmaals zijn levensbeschouwing geformuleerd. Niets meer, maar ook niets minder!'⁵⁹

In de tweede plaats kan uit Smits referaat bijzonder duidelijk worden afgeleid hoezeer Ter Braak met *HC* het verwachtingspatroon van velen ten aanzien van het genre roman doorbreekt. Smit gelooft dat wie zonder iets van Ter Braak te weten zijn roman leest 'wel in een toenemende en wellicht geïrriteerde verbijstering bladzijde na bladzijde [moet] omslaan'. De essayist Ter Braak presenteert zich nu als romanschrijver, en een roman schrijven betekent 'fantaseeren en deze fantasie ordenen en bezielen tot een zelfstandig leven buiten hem'. Hierin is Ter Braak niet geslaagd; in *HC* openbaart zich de wijsheid van het oude spreekwoord dat een schoenmaker zich bij zijn leest moet houden. 'De groote fout van "Hampton Court" is dat het de pose aanneemt van een roman te zijn - terwijl het eigenlijk geen roman is. Het is - tenslotte weer niets anders dan een *essay*, in romanvorm ditmaal: het carnaval van den essayist, die zich verhuult achter het masker van de romancier. Maar achter dit masker raden we al te gemakkelijk het eigenlijke gelaat: het bloed kruipt, waar het niet gaan kan en de essayist dringt zich in "Hampton Court" telkens weer naar voren. We kunnen het ook anders zeggen: in dit boek wordt ons niet in de eerste plaats een brok leven gegeven, maar een betoog met demonstratie.'⁶⁰

[p. 138]

In zijn kritische praktijk heeft Ter Braak dikwijls met klem de realistische romanconceptie afgewezen, en wie daarvan op de hoogte was, zo zou men zeggen, kon vermoeden dat *HC* niet volgens de traditionele romanprincipes geschreven zou zijn. Conform de praktijk in de toenmalige literatuurkritiek gaat Smit, net als alle andere critici, evenwel geheel voorbij aan Ter Braaks eigen prozaopvattingen: het zijn uitsluitend de normen van de beoordelaar waaraan de roman getoetst wordt.

Aan de door de critici verdedigde zuiverheid van het genre hecht Ter Braak geen waarde, de 'scheidingslijnen tusschen roman en essay [zijn] minstens even ridicuul als die tusschen creatief en niet-creatief'.⁶¹ In het kort na *HC* geschreven *Démasqué der schoonheid*, 'een soort essayistische recapitulatie van *Hampton Court*',⁶² stelt Ter Braak dat zijn 'bon genre' 'een minder-ernstig-nemen van de vele aesthetische genres betekent'. 'Le bon genre' wordt gedefinieerd als een synthese tussen kunst en wijsbegeerte: 'Hèt grote risico van het woord ligt

⁶¹Briefwisseling I, p. 23.

⁶²Ibidem, p. 97.

⁶³Verzameld werk 2, p. 641-643.

daar, waar de kunst lek wordt aan de kant der wijsbegeerte en de wijsbegeerte lek wordt aan de zijde der kunst.' Het grote risico, het labiele evenwicht tussen beide uitersten, 'kan in een zogenaamde roman en in een zogenaamde filosofie verborgen zijn'.⁶³ Wellicht heeft Ter Braak voor zichzelf in *HC* dat evenwicht gevonden, voor nagenoeg alle recensenten was *HC* lek aan één kant, en wel de verkeerde kant.

4 Besluit

Ter Braak formuleerde de rechtvaardiging van zijn werkwijze in *HC* het duidelijkst in 1932 in 'Het schrijverspalet'.⁶⁴ In dit essay maakt Ter Braak een onderscheid tussen domme en intelligente literatuur. Domheid wordt vooral zichtbaar in de beschrijvingswoede die voortkomt uit een picturaal minderwaardigheidsbesef (Querido, Arij Prins) of een streven naar volledigheid (Feuchtwanger, Döblin). Om zijn weerzin tegen de, aan de realistische romankunst inherente, beschrijvingen te illustreren gaat Ter Braak in op *HC*: 'Onder het schrijven van een roman heb ik een bijna fysieke afkeer van het zelfstandige beschrijven; het oproepen van weelderige details, zelfs het noemen van straatnamen bezorgt mij een rilling, alsof ik mij met onkuise gedachten bezig hield. Mijn roman *Hampton Court* speelt grotendeels in Amsterdam, maar ik heb het niet over mijn hart kunnen verkrijgen het Leidse plein en het Vondelpark met hun goede Amsterdamse naam aan te duiden [...]. Het noemen van een straatnaam betekent in dit geval blijkbaar voor mij een ongemotiveerd opdrijven van een reële, bestaande straat tegenover de fictie van het "coeur humain", waarmee ik op dat ogenblik bezig ben; het noemen alleen al bewijst te veel eer aan een factor, waarmee ik in de gegeven omstandigheden geen rekening wens te houden.'⁶⁵ Mensenkennis en psychologisch inzicht zijn de factoren die de 'intelligentie' van *HC* bepalen, en daartoe zijn bijvoorbeeld dialogen ('aangelegenheden van het "coeur humain"') geschikter dan 'navertelde zichtbaarheid'.

[p. 139]

Vermoedelijk zal Ter Braak aan de besprekingen van zijn eigen roman hebben gedacht als hij zegt te weten dat domheid in de literatuur eerder een aanbeveling dan een schande is omdat de koerswaarde van het woord intelligentie ver beneden 'scheppend vermogen', 'waarachtige fantasie' en 'zuivere menselijkheid' blijft.⁶⁶

Samenvattend kan men zeggen dat *HC* in de

⁶⁴Verzameld werk 3, p. 400-418.

⁶⁵Ibidem, p. 403-404.

⁶⁶Ibidem, p. 411.

⁶⁷Briefwisseling III, p. 195-196.

⁶⁸Vestdijk en Gomperts behoren tot de weinigen die positief oordeelden. Zie: S. Vestdijk, 'Ter Braak na de oorlog'. In: Thomas Mann, A. Roland Holst, S. Vestdijk e.a., *Over Menno ter Braak*. Amsterdam 1949, p. 26. H.A. Gomperts, *De schok der herkenning*. Amsterdam 1959, p. 118-119.

⁶⁹Paul Rodenko, 'Soldaten, dichters en paradoxen'. In: *Podium 4 (1947-1948)*, p. 304-308. Zie ook: Paul Rodenko, *Op het twijgje der indigestie; essays*. Amsterdam 1976, p. 100-104. Dina van Berlaer-Hellemans, 'Twee

contemporaine kritiek negatief ontvangen is omdat de roman volgens de toen vigerende conventies te weinig realistische en geen idealistische kenmerken bezit. Het verwijt dat impulsen tot ‘schoner leven’ ontbreken, domineert eveneens de moralistische kritiek op *Dumay* en *De Pantserkrant* (1935). Over de reacties op zijn toneelstuk schrijft Ter Braak aan Du Perron: ‘*De Pantserkrant* heeft totnogtoe een abominabele pers; en niet op eenige grond, waaraan wij hebben gedacht, maar wegens: gebrek aan idealisme, aan positiviteit etc. etc.; er komen geen “groote figuren” in voor.’⁶⁷

Het vernietigende oordeel van de tijdgenoten heeft de grondslag gelegd voor het beeld dat in de latere receptie van *HC*, zowel voor als na de Tweede Wereldoorlog, overheerst: over het algemeen wordt de roman in de literaire geschiedschrijving en afzonderlijke verhandelingen over Ter Braak niet vermeld of in het kort negatief besproken.⁶⁸ Tot en met de jaren zeventig is slechts een enkele keer uitvoerig over *HC* geschreven. In 1947 bijvoorbeeld interpreteert Paul Rodenko *HC* als een existentialistische roman avant la lettre die treffende overeenkomsten met Sartres *La nausée* (1938) vertoont, en in 1978 analyseert Dina van Berlaer-Hellemans de roman vanuit een sociologische invalshoek. Beiden verwerpen *HC* om ideologische redenen die reminiscenties oproepen aan de eerste reacties.⁶⁹ Aandacht en waardering voor de literaire kwaliteiten heeft de roman, waarvan in 1982 een pocketeditie in de Salamanderreeks uitkwam, pas de laatste jaren gekregen in een tweetal literatuurwetenschappelijke studies. Douwe Fokkema en Elrud Ibsch belichten in *Het modernisme in de Europese letterkunde* (1984) de normdoorbrekende aspecten van *HC* door het boek te plaatsen in de context van het internationale ‘modernisme’.⁷⁰ De eerste omvangrijke en gedetailleerde structuuranalyse staat in Em. Kummings proefschrift *Literatuur en ideologie; Proust en Ter Braak* (1985).⁷¹

Universiteit Utrecht

Uit: *De nieuwe taalgids* 80 (1987), p. 125-139